

Prediktori prekarnog položaja radno aktivnog stanovništva u Srbiji, Nemačkoj i Hrvatskoj: uporedna analiza

Aleksandra Marković*

Naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija;
post-doktorska istraživačica, Aalborg University, Denmark

Prekarni rad i prekarna zaposlenost predstavljaju narastajući savremeni društveni fenomen širom sveta, koji za posledicu ima značajne ekonomske, društvene i političke implikacije. Cilj rada je da markira osnovne prediktore prekarnog zaposlenja u Srbiji, Nemačkoj i Hrvatskoj, koristeći podatke nastale na osnovu IX istraživačkog ciklusa Evropskog društvenog istraživanja (European Social Survey). Upotrebom komparativnog pristupa, baziranog na svetsko-sistemske teoriji, nastoje se identifikovati osnovni faktori koji određuju prekarni položaj radno aktivnog stanovništva. Određeni prediktori, kao što je starost, predstavljaju važne determinante prekarnosti u sve tri zemlje, ali postoje i razlike među posmatranim državama, uslovljene istorijskim razvojem kapitalističkih društvenih odnosa na periferijskim pozicijama. Pored starosti, organizaciona dimenzija prekarnosti pokazala se kao važan prediktor prekarnog zaposlenja radno aktivnog stanovništva u sve tri zemlje. Sa druge strane, odsustvo sindikalnog članstva, veličina radne organizacije i državljanstvo se pokazuju kao statistički značajni prediktori prekarnosti, ali ne u svim posmatranim zemljama.

Ključne reči: prekarijat / prekarno zaposlenje / Srbija / Nemačka / Hrvatska / European Social Survey (ESS)

---

* Korespodencija: aleksandra.markovic1@hotmail.com, alma@socsci.aau.dk, <https://orcid.org/0000-0001-5219-4220>

Uvod

Prekarnost referiše na nepredvidivo, neizvesno i nesigurno stanje koje onemogućava materijalno i psihičko blagostanje pojedinca i grupe.¹ Na empirijskoj ravni, prekarnost na tržištu rada prepoznajemo kroz sve veću rasprostranjenost fleksibilnog, privremenog, povremenog i nestabilnog zapošljavanja ljudi. Prekarni položaj sa sobom nosi nestabilno zaposlenje, ali i najčešće niske nadnice, nedostatak bilo kakve sigurnosti i ograničen pristup beneficijama (kao što su napredovanje, socijalna osiguranja poput zdravstvenog, plaćena odsustva, naknada u slučaju nezaposlenosti i sl.). Neretko se govori o privremenom zaposlenju, povremenim radnim aranžmanima, sezonskom radu, radu sa skraćenim radnim vremenom. Radnici koji su u prekarnom položaju na tržištu rada često nisu u stanju da oslone na procenu o budućnosti, jer ne znaju da li će imati posao niti koliko će biti plaćeni. Prekarno zaposlenje može imati mnogo oblika, a samo neki od njih su: privremeno-povremeni ugovori o radu, agencijski rad, *freelance*, rad na platformama (*gig work*), a sektorski je posebno zastupljen u trgovini, ugostiteljstvu i građevinarstvu.

Prekarijat se kao novi oblik društvenog grupisanja javlja u različitim društvenim okvirima i kontekstima, ali je mehanizam koji uslovljava rađanje ovog fenomena određen globalnim okvirima neoliberalne kapitalističke regulacije društvenih odnosa (Marković, 2018, 2020, 2022). Sociološka literatura o prekarnom radu i prekarijatu postaje sve zastupljenija, a kao dosadašnja istraživanja su pokazala da postoji veza između prekarnog rada i pola, sektora u kojem su pojedinci zaposleni, starosti, migrantskog statusa, obrazovanja radnika, društvenog položaja sindikata, institucionalnih i tehnoloških promena na tržištu itd. (v. Duell, 2014; Broughton et al. 2016, Marković, 2018, 2019). Analiza koju je autorka ovih redaka sprovedla na podacima Instituta za sociološka istraživanja u Beogradu (Filozofski fakultet) 2018. godine pokazala je da u Srbiji zaposleni u manjim firmama (ispod 50 zaposlenih), ispitanici koji pored osnovnog rade i dodatni posao, zaposleni u sekundarnom sektoru (u odnosu na one iz tercijarnog sektora), neformalno (samo)zaposleni i muškarci i žene, te ispitanici s nižim materijalnim standardom pre beleže socijalno-ekonomsku dimenziju prekarnosti radnih uslova. Obavljanje dodatnog posla i niži materijalni položaj su se izdvojili kao nezavisne varijable koje određuju zavisnu (socijalno-ekonomska dimenzija), ali se pol, zaposlenje u privatnom sektoru i neformalna zaposlenost nisu na taj način jasno izdvojili kao prediktori prekarnog položaja ispitanika. Starost se nije izdvojila kao značajan prediktor ni u jednom modelu (v. Marković, 2019).

Međutim, literatura o determinantama i prediktorima prekarnosti na tržištu rada uglavnom se bazira na nacionalna istraživanja. U savremenoj naučnoj misli, značaj koji uporedni metod ima u društvenim istraživanjima nije upitan. Štaviše, uporedni

---

¹ Rad predstavlja izvode (deo jednog od poslednjih poglavlja) iz doktorske teze *Ideološko-politička orijentacija prekarijata u Srbiji*, odbranjene marta 2022. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu (Odeljenje za sociologiju).

metod se kao „najširi oblik indukcije u društvenim naukama uistinu javlja kao najprikladnije analitičko sredstvo u proučavanju društvenih i kulturnih pojava” (Ilić, 2006, str. 428). Stoga je cilj ovog rada da u uporednom okviru pokuša da osvetli neke od glavnih prediktora prekarnog položaja na tržištu rada radno aktivnog stanovništva Srbije, Nemačke i Hrvatske, kao predstavnicu nacionalnih država koje zauzimaju različita mesta u svetskom kapitalističkom sistemu.

U radu se primenjuje analiza tzv. sekundarnih podataka, na podacima nastalim u okviru Evropskog društvenog istraživanja (EDI, European Social Survey). Potrebno je napomenuti da je reč o devetom istraživačkom talasu Evropskog društvenog istraživanja, u kojem je Srbija prvi put učestvovala, a koje je sprovedeno krajem 2018. godine. Evropsko društveno istraživanje u ovom pogledu daje naučnoj zajednici društvenih teoretičara doprinos – ne samo da je moguće porediti različita društva koja su učestvovala u istraživanju, poštujući zadate okvire metodološke strogosti sprovođenja samog istraživanja, već dugoročno posmatrano, moguće je pratiti društvene trendove u zemljama u dužem vremenskom periodu (što je omogućeno ponavljajućim osnovnim modulima u upitniku). Komparativni okvir na osnovu kojeg ćemo govoriti o prediktorima prekarnog položaja radno aktivnog stanovništva u različitim zemljama određen je najpre izborom zemalja koje ćemo porediti.

Teorijsko-metodološki okvir

Odabir i položaj zemalja u okviru svetsko-sistemske teorije

Imajući u vidu svetsko-sistemska teoriju i njen značaj u objašnjenju različitih pojava istog društvenog fenomena, kriterijum odabira društava koje ćemo porediti sa srpskim zasnovan je prvenstveno na poziciji zemlje u svetskom kapitalističkom sistemu. Srbija zauzima poluperiferijsku poziciju u globalnom kapitalističkom sistemu (Lazić & Pešić, 2012; Mandić, 2015), ali ukoliko se ograničimo na prostor evropskog kontinenta, pozicija se donekle menja. Sužavajući prostornu dimenziju komparativnog analitičkog okvira na evropske zemlje, zemlje članice Evropske unije, u poređenju sa zemljama koje pretenduju da postanu članice, nalaze se bliže ili u samom centru svetsko-sistemske kapitalizma. Međutim, ni pozicije samih zemalja članica nisu istovetne – tako postoje one koje su u centru (poput visokorazvijene Nemačke i Francuske, koje su članice tzv. G7 grupe zemalja) i one koje su dalje pozicionirane u svetsko-kapitalističkom sistemu (poput Rumunije, Bugarske, Hrvatske). Za prve bismo rekli da pripadaju centralnim, a za manje razvijene zemlje EU periferijskim zemljama EU. Međutim, ako ovome dodamo evropske države koje nisu članice EU, a imaju status kandidata, onda ove poslednje dobijaju poziciju periferijskih zemalja, a države koje su u okviru granica EU periferijske dobijaju poziciju poluperiferijskih zemalja. U ovom prostornom okviru, Srbija bi zauzimala periferijsku poziciju. Iako je prvobitna namera autorke

bila da poredi Srbiju (kao periferijsku evropsku zemlju) sa Rumunijom (kao poluperiferijskom u okviru evropskog kontinenta) i Nemačkom (kao zemljom koja pripada centru kapitalističke proizvodnje), s obzirom na to da Rumunija nije bila uključena u deveti istraživački talas EDI, odabir je pao na Hrvatsku.

Najpre nekoliko reči o Nemačkoj. Sam tvorac teorije svetskog sistema Valerštajn (Wallerstein) govorio je da postoje četiri najjača centra (tzv. Globalni sever) koja imaju relativnu geopolitičku autonomiju i koja čine srž svetskog kapitalizma – Sjedinjene Američke Države, Rusija, Zapadna Evropa (u kojoj su najvažnije Francuska i Nemačka) i Severoistočna Azija (Kina, Japan) (v. Valerštajn, 2016). Španski ekonomista Kasasola (Alfredo del Río Casasola) sa Madridskog univerziteta Komplutense je 2018. godine na međunarodnoj konferenciji Razvoj ekonomske teorije i politike predstavio svoju analizu zemalja EU-20 (za period od 1995. do 2014. godine), sa ciljem da utvrdi koje bi članice EU zauzimale centralne, a koje periferne pozicije u okviru zajednice evropskih zemalja. Koristeći listu od četrnaest indikatora društveno-ekonomskog razvoja na osnovu kojih bi pojedinačne države bile klasifikovane kao centar ili periferija, primenio je faktorsku i klaster analizu, koje su zemlje članice grupisale na zemlje periferije i zemlje centra. Analiza je jasno identifikovala hijerarhijske i asimetrične pozicije pojedinačnih zemalja, pokazala je promene koje su se događale tokom godina (tačke preseka su 1995, 2000, 2005, 2010. i 2014. godina), a države koje su se grupisale kao periferijske karakterisale su manje razvijena proizvodna struktura, slabiji pokazatelji statistike spoljne trgovine (izvoza) i veću zavisnost od stranog kapitala. U poslednjoj godini analize (2014. godina) zemlje centra bile su redom Nemačka, Francuska, Švedska, Holandija, Velika Britanija, Belgija, Finska, Danska i Austrija, dok su zemlje periferije bile redom Italija, Luksemburg, Slovenija, Češka, Španija, Estonija, Slovačka, Poljska, Portugalija, Litvanija i Grčka. Ukratko, u proteklih dvadeset godina neke države su prešle iz centralne u perifernu poziciju (Luksemburg 2014. godine i Italija 2010. godine), neke su poboljšale svoju poziciju (Austrija je 1995. godine bila na periferijskim pozicijama), a većina država je svoje pozicije menjala i u okviru centra/periferije (primeru radi, Grčka je 2014. godine bila poslednja na listi periferijskih zemalja, a 2005. godine je bila na četvrtom mestu od periferijskih zemalja od ukupno devet država). Međutim, Kasasola je pokazao da je Nemačka u posmatranom dvadesetogodišnjem periodu kontinuirano održavala svoj hegemonistički položaj. Ova država ne samo da je na prvom mestu među centralnim državama EU, već je razlika između nje i „drugoplasiranih” zemalja (1995. godine Francuska, 2000. Luksemburg, 2005. Velika Britanija, 2010. Švedska i 2014. Francuska) toliko velika da je njena dominacija neupitna (v. Del Río-Casasola, 2021).

Kada je reč o Hrvatskoj, ona je punopravna zemlja članica Evropske unije od 2013. godine, ali se svakako nalazi na periferijskim pozicijama ove ekonomsko-političke tvorevine. Iako postoje autori koji i Hrvatsku klasifikuju kao zemlju tzv. super-periferije (uz Albaniju, Makedoniju i Srbiju, a tu bi se verovatno našla i Crna

Gora),² polazimo od toga da je sam status države članice EU kvalifikuje za to da je označimo kao zemlju poluperiferije (u okviru Evrope), a dodatni razlog za odabir ove države krije se u sličnim, ali ne i istim istorijskim putanjama Srbije i Hrvatske. Naime, u periodu pre formiranja socijalističke regulacije društvenih odnosa u ovim društvima (a ne zaboravimo da je i Istočna Nemačka u drugoj polovini XX veka imala socijalističko uređenje), uspostavljanje kapitalističkog sistema je teklo sporo kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj – oba društva nisu uspela uspešno da se razviju na kapitalističkim i tzv. liberalno-demokratskim osnovama, modernizacijski procesi su bili tromi, a razvojni putevi oba društva inkorporirali su u sebe tradicionalne institucije i stvorili „patrijarhalna, autoritarna, nacionalizmima zadojena društva kapitalističke periferije” (Pešić, 2017, str. 106).

Nakon zajedničke istorije jugoslovenskog socijalističkog sistema, koju je obeležila dominacija političkog podsistema i opstajanje tradicionalnih vrednosti, hrvatsko i srpsko društvo ulaze u procese postsocijalističke transformacije, svako na svojim osnovama. Zajednička obeležja postsocijalističke transformacije ova dva društva mogu se sažeti u sledećem: koegzistiranje elemenata starog i novog društvenog sistema i tromost sistemskih društvenih promena stvarali su „hibridne društvene sisteme”, uspostavljanje autoritarnih političkih režima koji su rezultirali građanskim ratom, prelazak na tržišnu privredu i procesi privatizacije uz snažnu redistributivnu ulogu države, povezanost vladajućeg režima i nove preduzetničke elite, zastupljenost sive ekonomije. Sa druge strane, postojale su i razlike u procesu transformacije: Hrvatska je beležila viši stepen ekonomskog razvoja i manji obim sive ekonomije, procesi privatizacije odvijali su se brže u Hrvatskoj, u Srbiji je konverzija političkih resursa u ekonomske bila izraženija, međunarodna zajednica je Srbiju sankcijama i izolacijom na određeno vreme blokirala u integraciji u svetski kapitalistički sistem dok je Hrvatska dobila međunarodnu političku podršku. Na ovakvim osnovama, konsolidacija kapitalističkih odnosa donela je uključivanje hrvatskog i srpskog društva u svetski kapitalistički sistem na zavisnim osnovama, ali uz bolje pokazatelje društvenog i ekonomskog razvoja u korist Hrvatske, što je, uostalom, rezultiralo i priključenjem ove države Evropskoj uniji (v. Pešić, 2017, str. 140–180).

---

² Vil Bartlett (Will Bartlett) i Ivana Prica su, analizirajući međuzavisnost centra i periferije evropskih zemalja, grupe zemalja podelili na unutrašnje jezgro centra (države članice EU koje pripadaju centru – Nemačka, Holandija, Francuska, Belgija, Finska i Austrija), spoljašnje jezgro centra (Velika Britanija, Češka, Estonija, Litvanija, Letonija, Danska, Poljska, Švedska, Slovačka), unutrašnje jezgro periferije (Kipar, Italija, Grčka, Irska, Portugalija, Španija), spoljašnje jezgro periferije (Bugarska, Mađarska, Rumunija) i super-periferiju (Srbija, Hrvatska, Albanija, Makedonija) (Bartlett & Prica, 2016).

Metodološke napomene

Analiza podataka počiva na podacima nastalim u okviru devete runde Evropskog društvenog istraživanja u kojem je Srbija 2018. godine učestvovala prvi put.³ Istraživački instrument nametnuo je ograničenje u pogledu operacionalizacije pojmova, te je u okviru doktorske disertacije autorka ovog rada sklona prihvatanju holističke perspektive i sociološkog realizma, oni koji su podatke stvorili i klasifikovali (Evropsko društveno istraživanje) uslovili su i primenu stratifikacijske sheme koja je zasnovana na veberijanskom određenju klasa kao različitih društvenih grupacija na tržištu rada, te najbliža Goldtorpovom pristupu društvene slojevitosti (ne koristi se relacioni pristup u formulisanju društvenih grupacija, već atribucijski). Dakle, *položaj na tržištu rada u okviru posebnih zanimanja odredio je klasne kategorije, a u okviru svake klase razlikovani su pojedinci koji se nalaze u prekarnom i neprekarnom položaju na tržištu rada.*⁴ Distinkcija je napravljena (a uslovljena, opet, istraživačkim instrumentom) na osnovu pristupa individualnog ugovora o radu i vremenske dimenzije, gde su oni koji su prijavili ugovor o radu na neodređeno vreme posmatrani kao ispitanici koji se nalaze u neprekarnom položaju, dok su oni koji rade sa ugovorom na određeno vreme ili uopšte nemaju ugovor o radu posmatrani kao ispitanici u prekarnom položaju.

Poduzorak na kojem je rađena analiza činili su oni respondenti koji su ili aktivni na tržištu rada ili su to bili u poslednjih godinu dana (kratkoročno nezaposleni i svi ostali trenutno neaktivni koji su u poslednjih godinu dana ostvarivali prihode na tržištu rada). Na ovaj način ostali ispitanici koji su učestvovali u istraživanju (neaktivno stanovništvo, poput domaćica, studenata, penzionera), a koji nisu ostvarivali prihode na tržištu rada u poslednjih godinu dana nisu činili deo analize, dok su u analizu uključeni oni čiji je osnovni status da su neaktivni ali su ostvarivali prihod (poput studenata ili penzionera koji su radili dodatne poslove). Pensionerima koji su bili aktivni na tržištu rada, kao i nezaposlenima koji su bili u poslednjih godinu dana aktivni na tržištu rada, dodeljena je određena klasna pozicija s obzirom na njihovo obrazovanje i radno mesto. Poljoprivrednici su u celini posmatrani kao prekarni sloj.⁵

---

³ Više informacija o upitniku, metodologiji i samom Evropskom društvenom istraživanju, osnovnim i rotirajućim modulima i propratnoj dokumentaciji, dostupno je na veb stranici EDI: <https://www.europeansocialsurvey.org>.

⁴ Za detaljno metodološko objašnjenje pogledati doktorsku disertaciju Marković, 2022. *Ideološko-politička orijentacija prekarijata u Srbiji: doktorska disertacija*. Beograd, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

⁵ Prijavljeni prihodi poljoprivrednika, državna politika prema ovoj društvenoj grupaciji, kao i podatak da je u Srbiji rizik od prekarnosti najveći u sektoru poljoprivrede gde je 88% samozaposlenih (Bradaš, 2018, str. 5), bio je dovoljan da ovu klasu posmatramo kao prekarnu.

Kontekstualni okvir

Pre nego što pogledamo nalaze za Nemačku, Srbiju i Hrvatsku u okviru baze EDI, neophodno je reći nekoliko reči o prekarnom radu u Srbiji, Nemačkoj i Hrvatskoj.

Psihološkinja Sarita Bradaš i Mario Reljanović su u publikaciji Indikatori dostojanstvenog rada u Srbiji sumarno predstavili detaljnu analizu normativnog okvira i praksi na tržištu rada, uz pružanje kvantitativne ocene dostojanstvenog rada u Srbiji. položaj radnika u Srbiji u pogledu dostojanstvenog rada ocenjen je prosečnom ocenom od 1,85, što autore navodi na sledeći zaključak: „Ukupna klima koja je stvorena može se svesti na dve floskule. Spolja gledano, država radnike u Srbiji reklamira kao kvalifikovane i vredne, a slabo zaštićene propisima (i samim tim sklone eksploataciji). Unutrašnja parola je, čini se, još vidljivija, jer se slabo plaćeni poslovi pod eksploatatorskim uslovima, koji ubedljivo preovlađuju kada je reč o novim radnim mestima, predstavljaju kao nešto što je realnost koja nema alternativu” (Bradaš & Reljanović, 2019, str. 33).

Grupa istraživačica i istraživača okupljenih oko *Platforme za teoriju i praksu društvenih dobara Zajedničko* analizirala je nestandardni rad u Srbiji u periodu između 2017. i 2019. godine. Udeo nestandardnog rada 2019. godine u ukupnoj zaposlenosti bio je 40,7%, a svaki treći zaposleni u Srbiji radio je u nekom od oblika nestandardnog rada (rad na određeno vreme, samozaposlenost i pomažući članovi domaćinstva). U drugoj polovini XXI veka u Srbiji se beleži konstantan rast udela zaposlenih na određeno vreme (2010: 8,7%; 2014: 14,4%, 2019: 19,4%) uz istovremeni pad udela zaposlenih na neodređeno vreme. Iako zvanična statistika beleži kontinuiran rast zaposlenosti, odnosno pad nezaposlenosti (što je svakako i posledica metodologije koju ARS primenjuje), ovaj obrazac se „gotovo u potpunosti može pripisati snažnom trendu prekarizacije tržišta rada, odnosno prelasku sa ugovora na neodređeno na one sa određenim trajanjem. Dok se 2010. godine 11,4% zaposlenih radnika nalazilo u prekarim formama (na određeno, sezonski i privremeno), njihov udeo se do 2019. popeo na 22,5%” (Savanović et al., 2021, str. 28).

U Nemačkoj se udeo zaposlenih u standardnim radnim aranžmanima kontinuirano smanjuje (Gilroy & Günthner, 2017), a dok je 1970-ih godina odnos zaposlenih koji imaju standardne i ne-standardne oblike radnih aranžmana iznosio 5:1, isti odnos je 1990-ih bio 4:1, a do 2013. godine je iznosio 2:1 (Kocka, 2016, str. 140). Nešto umereniji podaci nalaze se na sajtu nemačkog Zavoda za statistiku (*Statistisches Bundesamt*), gde 2018. godine od preko 37 miliona zaposlenih, oko 7,5 miliona je zaposleno u nekom obliku ne-standardnog (atipičnog) zaposlenja, što je udeo od 20,1%.⁶ Drugim rečima, svaki četvrti zaposleni u Nemačkoj ima ugovor

⁶ Podaci dostupni na: <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/atypical-employment-zr.html>, pristupljeno 30.10.2021.

na određeno vreme, radi nepuno radno vreme, na privremeno/povremenim poslovima ili je u tzv. marginalnoj zaposlenosti⁷. Iste godine, zvanična statistika je registrovala 5% samozaposlenih bez zaposlenih, koji se ne ubrajaju u prethodno pomenute atipične forme zaposlenja.⁸ Iako u poslednje tri decenije Nemačka ima povećanje stope zaposlenosti (1991. godine 67,8%, 2018. godine 75,9%)⁹, došlo je do rasta prekarne zaposlenosti, povećanja nejednakosti u zaradama zaposlenih, a kao posebna kategorija ugroženih našli su se mladi (v. Brady & Biegert, 2017).

Kada je reč o Hrvatskoj, obnova kapitalizma i ratna previranja u poslednjoj deceniji XX veka donela su sa sobom recesiju na tržištu rada – smanjenje broja zvanično dostupnih radnih mesta i gubitak zaposlenja za mnoge građane koji su se povlačili ili u sivu ekonomiju ili u neaktivnost (često odlazak u penzije). U XXI vek Hrvatska, zahvaljujući restrukturiranju privrede i procesima privatizacije koji donose nova radna mesta u privatnom sektoru, ulazi uz postepeno oporavljanje tržišta rada – hrvatsko radno zakonodavstvo je početkom veka moglo biti okarakterisano kao koje pruža relativno visok nivo zaštite radnih prava, a nije postojala ni mogućnost delovanja agencija za privremeno zapošljavanje radnika (v. Matković, 2003).

U trenutku kada Hrvatska postaje punopravna članica Evropske unije (2013. godine), u toku je period recesije nakon svetske ekonomske krize 2008/2009. godine. Deregulacija tržišta rada i fleksibilizacija radnog zakonodavstva počeli su 2013. godine, a ozvaničeni su (kao i u Srbiji) 2014. godine (za više o fleksibilizaciji tržišta rada v. Tomić, 2020). Sveukupno, uvođenjem zakonske pravne regulative indeks pravne zaštite zaposlenja smanjio se sa 2,55 na 2,28 (Butković et al., 2016, str. 101).

Rad na određeno vreme i privremeno zapošljavanje su najzastupljeniji oblici ne-standardnog zapošljavanja u Hrvatskoj. Udeo privremenog zapošljavanja porastao je sa 13,5% u 2011. godini na 19,9% u 2018. godini, a najveći pik zabeležen je 2016. godine kada je 22,1% zaposlenih radilo na privremeno-povremenim poslovima.¹⁰ U poslednjoj deceniji rad na određeno vreme je najčešći oblik novog zapošljavanja radnika, pa je tako u aprilu 2015. godine od ukupnog broja novih radnih ugovora čak 95,4% bilo zaključeno na određeno vreme. Trend zapošljavanja na osnovu ugovora na određeno vreme posebno je zastupljen u sledećim sektorima: poljoprivredi, građevini, trgovini na malo, saobraćaju i ugostiteljstvu. Posebno pogođena društvena kategorija su mladi i zaposleni u manjim radnim

⁷ Nem. *geringfügige Beschäftigung*. Nemačka statistika posebno prikazuje pojedince koji imaju tzv. mini-poslove (*Mini job*), a reč je o radnom odnosu koji karakterišu veoma niska primanja i kratkoročnost. Mesečni prihod mini posla iznosi 450 evra ili manje (do 2013. godine 400 evra), što ove zaposlene oslobađa poreza na dohodak.

⁸ Podaci dostupni na: <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/atypical-employment-zr.html>, pristupljeno 30.10.2021.

⁹ Podaci dostupni na: <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/etq-1991-2020.html>, pristupljeno 30.10.2021.

¹⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_etgar/default/line?lang=en, pristupljeno 30.10.2021.

organizacijama. Privremeno zapošljavanje putem agencija za zapošljavanje najviše je zastupljeno u telekomunikacijama i prehrambenoj industriji, dok je samozapošljavanje najčešće u metalnoj industriji i građevinarstvu (ETUC & ETUI, 2019, str. 34–39), a Hrvatska je, pored Italije i Španije, u periodu oporavka evropskog tržišta od krize (nakon 2013. godine), zabeležila najveći porast udela privremenih poslova u ukupnoj zaposlenosti (ETUC & ETUI, 2019, str. 38).

Postoji još jedna stvar koju bi trebalo imati na umu kada govorimo o Hrvatskoj i Nemačkoj. Reč je o radnim migracijama u okviru EU, gde je Nemačka jedna od prvih zemalja imigracije, a Hrvatska među zemljama članicama EU iz koje najviše emigrira radne snage. Ukoliko posmatramo desetogodišnji period između 2007. i 2017. godine i mobilnost radne snage unutar EU, porast radnih migracija odlikuje pravac istok-zapad i rezultat je, pre svega, proširenja EU na istok Evrope. Tako je iz Rumunije u ovom periodu emigriralo 20% migranata, a slede Litvanija, Hrvatska, Letonija i Bugarska, sa preko 12% migranata (ETUC & ETUI, 2019, str. 39).

Demografski profil hrvatskih emigranata ukazuje na to da Hrvatsku napuštaju i žene i muškarci, s tim što se u vremenima visoke emigracije povećava udeo muških emigranata, da opada prosečna starost emigranata (pre pristupanja EU ona je iznosila 41,5 godina, a 2016. godine 33,6 godina), da je intenzitet emigracionih tokova jači u manje razvijenim regionima Hrvatske, da je svaki četvrti hrvatski emigrant koji živi i radi u EU niskoobrazovan, ali da je primetan trend porasta udela visokoobrazovanih (oko 15% 2013. godine), a najčešća zanimanja hrvatskih emigranata su uslužni radnici i radnici u trgovini, zanatski radnici i srodni, te tehničari i stručni saradnici (v. Draženović et al., 2018, Weinberger-Vidovic & Mara, 2015).

Nakon priključenja Hrvatske Evropskoj uniji, najviše Hrvata emigriralo je u Nemačku, Austriju i Irsku, a Nemačka je glavna emigraciona destinacija. Istraživanja radne mobilnosti evropskih migranata pokazala su da na emigracione tokove utiču, pored principa EU o slobodnom kretanju radne snage unutar EU, karakteristike zemlje porekla migranata, odnosno ekonomski razvoj zemalja, ali i percipirana korupcija u zemljama porekla i zemljama odredišta (v. Draženović et al., 2018). Sa druge strane, Nemačka ne samo da je glavna destinacija hrvatskih migranata, već je i država članica EU u kojoj je najviše radnih migranata – u septembru 2018. godine Nemačka je brojala 2,44 miliona EU-imigranata, od kojih je 763.200 bilo iz osam istočnoevropskih zemalja koje su postale punopravne članice 2004. godine (Mađarska, Češka, Estonija, Letonija, Litvanija, Poljska, Slovačka i Slovenija), 558.200 iz Rumunije i Bugarske, a 619.000 iz južnih evropskih zemalja (Italija, Španija, Portugalija, Grčka) (ETUC & ETUI, 2019, str. 38). Pre migrantskog talasa iz 2015. godine, gotovo svaki deveti stanovnik Nemačke (oko 9.800.000 ljudi) bio je useljenik, a samo 2015. godine u ovu državu uselilo se 1.100.000 ljudi (Kulesza, citirano kod Bakić, 2019, str. 500). Nezanemarljiv deo prekarnih poslova u Nemačkoj obavljaju imigranti, niskokvalifikovani radnici i žene (Crăciun, 2019, str. 71). Posebno rizičnu grupu čine imigrantkinje, koje rade kao pomoć u kući (nega

i čišćenje) i nisu zvanično registrovane, a ujedno i ne predstavljaju ciljnu grupu za politiku integracije. Vrlo često lokalne politike i aktivnosti koje su usmerene na integraciju migranata ne zadovoljavaju potrebe imigrantkinja, a nacionalna integraciona politika je okrenuta ka dokumentovanim migrantima (Trimikliniotis & Fulias-Souroulla, 2013, str. 70; v. Keskin, 2020, str. 380–382).

Rezultati analize

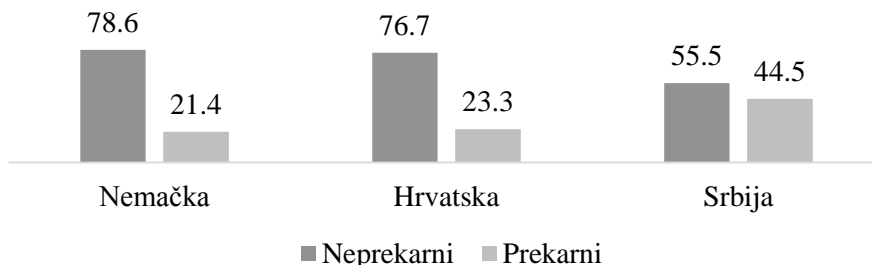
Evropsko društveno istraživanje iz 2018. godine, čije smo podatke koristili u ovom radu, pokazuje da je u Srbiji udeo pojedinaca koji su u prekarnom položaju na tržištu rada znatno veći od onog u Nemačkoj i Hrvatskoj (Grafikon 1). Dok je u Srbiji korišćeni poduzorak radno aktivnog stanovništva zabeležio čak 44,5% ispitanika koji su u prekarnom položaju, u Hrvatskoj je to 23,3%, a u Nemačkoj 21,4%. Kada su u pitanju Nemačka i Hrvatska, nalazi odgovaraju i onim prikazanim u prvom delu ovog poglavlja, kao i pretpostavci da je u Nemačkoj udeo prekarijata najniži. Takođe, moglo se pretpostaviti da je u Hrvatskoj postoji veći udeo prekarijata, a u Nemačkoj (možda i) manji,¹¹ ali ovde treba uzeti u obzir migratorne tokove. Naime, veliki deo (posebno mlade) radne snage u Hrvatskoj se preliva na tržište rada u Nemačku, a poslovi koje migranti rade najčešće su prekarni. Zaista, ukoliko pogledamo udeo migranata u nemačkom uzorku, vidimo da 15,1% ispitanika nije rođeno u ovoj državi (u Hrvatskoj i Srbiji je to 9,5% odnosno 8%), te da 8,8% ispitanika nema nemačko državljanstvo (u Hrvatskoj i Srbiji gotovo svi ispitanici su državljani ovih država, preko 99%). Najviše je turskih (11,3%), poljskih (10,1%) i državljana Sirije (10,6%), a slede Italijani (7,4%), Rumuni (5%) i Hrvati (4,2%).

---

¹¹ Iako Koka navodi prilično crnu statistiku u pogledu Nemačke, te kaže da je „svaka treća osoba u 2013. godini radila ili skraćeno, privremeno, na podugovoru ili na mini-poslu”, sam autor priznaje da „nije svaki radni odnos koji je u ovom smislu atipičan ujedno i nesiguran, posebno ne svaki radni odnos na određeno vreme” (Kocka, 2016, str. 140).

Grafikon 1.

Udeo prekarijata u Nemačkoj, Hrvatskoj i Srbiji (%)

Binarnom logističkom regresijom ocenjivali smo značaj pojedinih prediktora da ispitanici budu u prekarnom položaju na tržištu rada. Prikazaćemo svaki od pojedinačnih modela za posmatrane države.

Binarna logistička regresija bila je sprovedena kako bi se ocenio uticaj više faktora na verovatnoću da ispitanik bude u prekarnom položaju na tržištu rada u Srbiji (Tabela 1). Model sadrži devet nezavisnih promenljivih: starost, interakcija pola i obrazovanja, članstvo u sindikatu, naselje stanovanja, tip vlasništva radne organizacije, veličina radne organizacije, odgovornost nadgledanja rada drugih zaposlenih, pripadnost nacionalnoj manjini i klasni položaj ispitanika.¹² Ceo model, sa svim prediktorima, bio je statistički značajan, $\chi^2(22, N = 735) = 296,6, p < ,001$, što pokazuje da model razlikuje ispitanike koji jesu i one koji nisu u prekarnom položaju. Model u celini objašnjava između 28,3% (r na kvadrat Kokska i Snela) i 38,1% (r na kvadrat Nagelkerkea) varijanse u prekarnom položaju i tačno klasifikuje 75,5% slučajeva.

¹² Referentne kategorije su: interakcija pola i obrazovanja – *muškarci sa osnovnom školom*, članstvo u sindikatu – *trenutno član sindikata*, naselje stanovanja – *selo*, tip vlasništva radne organizacije – *privatni sektor*, veličina radne organizacije – *velika firma, preko 500 zaposlenih*, odgovornost nadgledanja rada drugih zaposlenih – *nadgleda rad drugih zaposlenih*, pripadnost nacionalnoj manjini – *nije pripadnik nacionalne manjine*, klasni položaj – *NKV radnici*. Starost je kontinuirano obeležje. Treba dodatno napomenuti da poljoprivrednici nisu uključeni jer su prilikom konstruisanja varijable prekarnih i neprekarnih ispitanika, svi posmatrani kao prekarni, tako da nema smisla uključivati ih u ovaj model.

Tabela 1.*Prediktori prekarnog položaja*

	<i>B</i>	SE	Wald	<i>df</i>	<i>p</i>	Exp (<i>B</i>)	95% CI za Exp (<i>B</i>) Donja granica	Gornja granica
Starost	-0,058	0,008	55,707	1	,000	0,944	0,930	0,958
Pripadnik nacionalne manjine	0,311	0,269	1,340	1	,247	1,364	0,806	2,309
Član sindikata ranije	2,254	0,437	26,649	1	,000	9,529	4,049	22,426
Nije član sindikata	2,310	0,372	38,649	1	,000	10,079	4,865	20,882
Državni sektor	0,562	0,222	6,414	1	,011	1,754	1,135	2,709
Manje od 10 zaposlenih	1,212	0,312	15,087	1	,000	3,361	1,823	6,196
10-24 zaposlenih	0,961	0,330	8,493	1	,004	2,616	1,370	4,993
25-99 zaposlenih	0,250	0,336	0,553	1	,457	1,284	0,665	2,480
100-499 zaposlenih	-0,174	0,355	0,242	1	,623	0,840	0,419	1,683
Direktori i menadžeri	-1,695	0,520	10,639	1	,001	0,184	0,066	0,508
Stručnjaci	-0,379	0,408	0,862	1	,353	0,685	0,308	1,523
Tehničari	-1,508	0,400	14,245	1	,000	0,221	0,101	0,484
Službenici	-0,801	0,375	4,562	1	,033	0,449	0,215	0,936
Uslužni radnici	-0,599	0,305	3,853	1	,050	0,549	0,302	0,999
KV radnici	-0,512	0,280	3,335	1	,068	0,599	0,346	1,038
Muškarci sa srednjom školom	-0,872	0,378	5,317	1	,021	0,418	0,199	0,877
Muškarci sa visokim obrazovanjem	-0,745	0,485	2,357	1	,125	0,475	0,183	1,229
Žene sa osnovnom školom	-0,008	0,559	0,000	1	,988	0,992	0,331	2,968
Žene sa srednjom školom	-0,738	0,397	3,446	1	,063	0,478	0,219	1,042
Žene sa visokim obrazovanjem	-0,742	0,468	2,514	1	,113	0,476	0,190	1,191
Nije nadležan za rad drugih zaposlenih	0,689	0,209	10,895	1	,001	1,991	1,323	2,996
Grad	-0,201	0,180	1,236	1	,266	0,818	0,575	1,165
Konstanta	0,005	0,657	0,000	1	,993	1,005		

Napomena: *B* – Standardizovani Beta koeficijent, SE – standardna greška, Wald – vrednost pokazatelja, Exp (*B*) – količnik verovatnoće, CI 95% za Exp (*B*) – Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće.

Kao statistički značajni prediktori prekarnosti izdvojili su se starost, članstvo u sindikatu, vlasništvo radne organizacije u kojoj je ispitanik zaposlen, veličina radne organizacije, odgovornost za nadgledanje rada drugih zaposlenih, te klasni položaj i interakcija pola i obrazovanja. Najjači prediktor prekarnosti je članstvo u sindikatu, gde su oni ispitanici koji su ranije bili članovi sindikata devet puta više u riziku da budu u prekarnom položaju, a oni koji nisu članovi sindikata su čak 10 puta više u riziku u odnosu na one koji jesu članovi sindikata da budu u prekarnom položaju. Kada je reč o starosti, s obzirom na negativni predznak standardizovanog Beta koeficijenta, zaključujemo da su mlađi ispitanici u većem riziku od prekarnosti. Zaposleni u državnom sektoru imaju 1,7 puta veći rizik da budu u prekarnom

položaju u odnosu na one iz privatnog sektora. Ovakav nalaz može se objasniti time da je u trenutku sprovođenja istraživanja (2018. godina) na snazi i dalje bila mera zabrane zapošljavanja u javnom sektoru, što je dovelo do rasta ugovora na određeno vreme u ovom sektoru. U pogledu veličine radne organizacije, u najvećem riziku su oni koji rade u manjim organizacijama (do 10 odnosno 24 zaposlena). Ukoliko ispitanik na svojoj radnoj poziciji ne nadgleda rad ostalih zaposlenih, on je u duplo većem riziku od prekarosti u odnosu na one koji imaju takvo zaduženje. Konačno, kada je reč o interakciji pola i obrazovanja, kao i klasnom položaju ispitanika, značajnost beležimo samo kod muškaraca sa srednjom školom (koji su u odnosu na muškarce sa osnovnom školom u manjem riziku od prekarosti) odnosno kod direktora/menadžera, tehničara i službenika (koji su u manjem riziku od NKV radnika da budu u prekarom položaju).

Kao i u slučaju Srbije, binarna logistička regresija bila je sprovedena kako bi se ocenio uticaj više faktora na verovatnoću da ispitanik bude u prekarom položaju, najpre u Hrvatskoj (Tabela 2), a potom i u Nemačkoj (Tabela 3). Model koji smo koristili za Hrvatsku sadrži deset nezavisnih promenljivih: starost, pol, dužina obrazovanja, članstvo u sindikatu, naselje stanovanja, tip vlasništva radne organizacije, veličina radne organizacije, odgovornost nadgledanja rada drugih zaposlenih, pripadnost nacionalnoj manjini i klasni položaj ispitanika.¹³ Ceo model, sa svim prediktorima, bio je statistički značajan, $\chi^2(19, N = 800) = 124,4, p < ,001$, što pokazuje da model razlikuje ispitanike koji jesu i one koji nisu u prekarom položaju. Model u celini objašnjava između 14,3% (r na kvadrat Koxa i Snela) i 22,2% (r na kvadrat Nagelkerkea) varijanse u prekarom položaju i tačno klasifikuje 78,7% slučajeva.

---

¹³ Referentne kategorije su: pol – muškarci sa osnovnom školom, članstvo u sindikatu – trenutno član sindikata, naselje stanovanja - grad, tip vlasništva radne organizacije – privatni sektor, veličina radne organizacije – velika firma, preko 500 zaposlenih, odgovornost nadgledanja rada drugih zaposlenih – nadgleda rad drugih zaposlenih, pripadnost nacionalnoj manjini – nije pripadnik nacionalne manjine, klasni položaj – NKV radnici. Starost i dužina godina provedena u obrazovanju su kontinuirana obeležje. Treba dodatno napomenuti da poljoprivrednici nisu uključeni jer su prilikom konstruisanja varijable prekarosti i neprekarnosti ispitanika svi posmatrani kao prekarosti, tako da nema smisla uključivati ih u ovaj model.

Tabela 2.*Prediktori prekarnog položaja, Hrvatska*

	B	SE	Wald	df	p	Exp (B)	95% CI za Exp (B)	
							Donja granica	Gornja granica
Starost	-0,032	0,008	15,784	1	,000	0,969	0,954	0,984
Državni sektor	-0,123	0,254	0,234	1	,628	0,884	0,538	1,454
Pripadnik nacionalne manjine	0,369	0,349	1,117	1	,291	1,446	0,730	2,865
Manje od 10 zaposlenih	0,305	0,414	0,542	1	,461	1,356	0,603	3,052
10-24 zaposlenih	0,217	0,432	0,253	1	,615	1,243	0,533	2,900
25-99 zaposlenih	0,286	0,439	0,423	1	,515	1,331	0,563	3,147
100-499 zaposlenih	-0,109	0,467	0,054	1	,816	0,897	0,359	2,240
Član sindikata radnije	1,546	0,656	5,551	1	,018	4,690	1,297	16,966
Nije član sindikata	2,015	0,590	11,667	1	,001	7,504	2,361	23,853
Nije nadležan za rad drugih zaposlenih	0,784	0,269	8,492	1	,004	2,190	1,293	3,709
Direktori i menadžeri	-2,465	1,305	3,568	1	,059	0,085	0,007	1,097
Stručnjaci	-1,199	0,451	7,068	1	,008	0,302	0,125	0,730
Tehničari	-1,390	0,462	9,060	1	,003	0,249	0,101	0,616
Službenici	-1,046	0,396	6,991	1	,008	0,351	0,162	0,763
Uslužni radnici	-0,872	0,288	9,176	1	,002	0,418	0,238	0,735
KV radnici	-0,983	0,302	10,600	1	,001	0,374	0,207	0,676
Selo	0,096	0,197	0,238	1	,626	1,101	0,748	1,620
Žene	0,290	0,205	1,999	1	,157	1,336	0,894	1,997
Obrazovanje	-0,043	0,037	1,347	1	,246	0,958	0,891	1,030
Konstanta	-1,494	0,957	2,436	1	,119	0,225		

Napomena: B – Standardizovani Beta koeficijent, SE – standardna greška, Wald – vrednost pokazatelja, Exp (B) – količnik verovatnoće, CI 95% za Exp (B) – Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće.

Kao što je prikazano u Tabeli 2, samo su četiri nezavisne promenljive dale statistički značajan doprinos modelu (starost, klasni položaj, članstvo u sindikatu i odgovornost za rad nadgledanja drugih zaposlenih). Najjači prediktor prekarnosti u Hrvatskoj je odsustvo članstva u sindikatu – oni koji nisu članovi sindikata su u sedam puta (količnik verovatnoće 7,5) većem riziku da budu u prekarnom položaju u odnosu na one koji su članovi sindikata, tj. oni koji su nekada beležili sindikalno članstvo su u četiri puta većem riziku od prekarnosti (količnik verovatnoće 4,6). Oni koji u opisu svog posla ne nadgledaju rad drugih zaposlenih su u dvostruko većem riziku od prekarnog položaja na tržištu rada (količnik verovatnoće 2,1), kao i mlađi ispitanici. U poređenju sa prediktorima prekarnosti u Srbiji, ova tri faktora se takođe javljaju kao značajna. Razlika je što u Srbiji na prekarnost utiču još i veličina radne organizacije (rad u manjim firmama) i rad u državnom sektoru, dok se ove nezavisne u slučaju Hrvatske nisu pokazale kao značajne. Međutim, bitno je primetiti da se u Hrvatskoj klasni položaj ispitanika pokazuje kao značajniji prediktor prekarnosti. Dok su u Srbiji direktori i menadžeri, tehničari i službenici u manjem riziku od prekarnosti u poređenju sa NKV radnicima, u Hrvatskoj gotovo sve društvene klase imaju manji rizik od prekarnosti u poređenju sa NKV radnicima. Drugim rečima, u odnosu na klasu niskokvalifikovanih radnika, šanse da budu u

prekarnom položaju su manje i za KV radnike i za uslužne radnike i za stručnjake, tehničare, te službenike.

Ukoliko pogledamo koji su to činioci koji utiču na prekarnost u Nemačkoj (Tabela 3), primenom istog modela (jedina razlika je što smo umesto pripadnosti nacionalnoj manjini koristili državljanstvo kao referentnu kategoriju)¹⁴, objašnjeno je između 17,4% (r na kvadrat Koxsa i Snela) i 27,1% (r na kvadrat Nagelkerkea) varijanse u prekarnom položaju i tačno klasifikuje 79,2% slučajeva (χ^2 (19, $N = 1202$) = 224,3, $p < ,001$).

Analiza pokazuje da u Nemačkoj pet nezavisnih promenljivih dalju statistički značajan doprinos modelu (starost, klasni položaj, članstvo u sindikatu, odgovornost za rad nadgledanja drugih zaposlenih i državljanstvo). Najjači prediktor prekarnosti u Nemačkoj je indikator organizacijske dimenzije prekarnosti, gde su oni koji u opisu svog posla ne nadgledaju rad drugih zaposlenih u dvostruko većem riziku od prekarnog položaja na tržištu rada (količnik verovatnoće 2,2). Članstvo u sindikatu je takođe važan prediktor, ali dok su u Srbiji i Hrvatskoj u odnosu na ispitanike koji su aktivni članovi sindikata u većem riziku od prekarnosti i oni koji nisu nikada bili članovi sindikata, kao i oni koji su to bili ranije, u Nemačkoj razlika postoji samo kod onih koji nikada nisu bili članovi sindikata – oni su 1,7 puta u većem riziku od prekarnosti. Takođe, imajući u vidu da je članstvo u sindikatu značajniji prediktor prekarnosti u Hrvatskoj i Srbiji od onog u Nemačkoj, možemo zaključiti da je erozija sindikalnog organizovanja u bivšim socijalističkim republikama, ma koliko i u Srbiji i Hrvatskoj sindikati nemaju moć kao u prethodnim decenijama, manja nego u Nemačkoj. Dalje, dok je u Hrvatskoj i Srbiji značajna i veličina radne organizacije, u Nemačkoj se ne pokazuje kao značajna. Državljanstvo se ističe kao značajan prediktor, pa tako oni koji nemaju nemačko državljanstvo beleže 1,6 puta veći rizik od prekarnog položaja u odnosu na državljane ove države. U pogledu klasnog položaja, u odnosu na klasu niskokvalifikovanih radnika, samo tehničari i službenici se izdvajaju kao oni koji su u manjem riziku od prekarnosti. Najzad, starost je značajan prediktor u sve tri zemlje – mlađi ispitanici su u većem riziku od prekarnog položaja na tržištu rada.¹⁵

¹⁴ Na osnovu prethodno iznetog, u posebno nepovoljnijem položaju na tržištu rada nalaze se migranti, koji nemaju državljanstvo Savezne Republike Nemačke, a ujedno je reč i o nacionalnim manjinama. Obe varijable nisu uključene zbog multikolinearnosti, a za Srbiju i Hrvatsku je bilo primerenije uključiti varijablu za nacionalne manjine nego za državljanstvo, jer je ovih poslednjih bilo manje od 1% u uzorku.

¹⁵ Prosečna starost ispitanika u prekarnom položaju u uzorku u Nemačkoj je 33,4 godine, u Hrvatskoj 36,6, a u Srbiji 37,4 godine.

Tabela 3.*Prediktori prekarnog položaja, Nemačka*

	B	SE	Wald	df	p	Exp (B)	95% CI za Exp (B)	
							Donja granica	Gornja granica
Starost	-0,057	0,006	77,686	1	00,000	0,945	0,933	0,957
Državni sektor	0,139	0,215	0,420	1	,517	1,149	0,754	1,752
Nije državljanin Nemačke	0,527	0,254	4,305	1	,038	1,694	1,030	2,786
Manje od 10 zaposlenih	0,198	0,280	0,500	1	,479	1,219	0,704	2,110
10-24 zaposlenih	0,079	0,285	0,077	1	,781	1,082	0,619	1,891
25-99 zaposlenih	-0,198	0,262	0,575	1	,448	0,820	0,491	1,370
100-499 zaposlenih	0,329	0,253	1,688	1	,194	1,390	0,846	2,283
Član sindikata radnije	-0,083	0,393	0,044	1	,833	0,920	0,426	1,990
Nije član sindikata	0,531	0,276	3,698	1	,054	1,701	0,990	2,923
Nije nadležan za rad drugih zaposlenih	0,832	0,201	17,146	1	,000	2,298	1,550	3,407
Direktori i menadžeri	-0,799	0,609	1,720	1	,190	0,450	0,136	1,485
Stručnjaci	-0,419	0,363	1,332	1	,248	0,658	0,323	1,340
Tehničari	-0,781	0,316	6,100	1	,014	0,458	0,246	0,851
Službenici	-1,004	0,361	7,733	1	,005	0,366	0,181	0,744
Uslužni radnici	-0,445	0,323	1,901	1	,168	0,641	0,340	1,206
KV radnici	-0,366	0,301	1,480	1	,224	0,694	0,385	1,250
Selo	-0,298	0,181	2,717	1	,099	0,742	0,521	1,058
Žene	0,152	0,180	0,709	1	,400	1,164	0,817	1,657
Obrazovanje	-0,024	0,029	0,714	1	,398	0,976	0,923	1,033
Konstanta	0,626	0,623	1,011	1	,315	1,871		

Napomena: B – Standardizovani Beta koeficijent, SE – standardna greška, Wald – vrednost pokazatelja, Exp (B) – količnik verovatnoće, CI 95% za Exp (B) – Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće.

Zaključak

Analiza koja je pred čitaocima predstavlja izvod iz doktorske disertacije Ideološko-politička orijentacija prekarijata u Srbiji, koja je zasnovana na podacima devetog istraživačkog ciklusa Evropskog društvenog istraživanja. Poseban deo disertacije bio je posvećen i komparativnoj analizi ideološko-političkog usmerenja prekarijata u Srbiji i zemljama članicama Evropske Unije. U ovom radu publikovan je jedan deo tog poglavlja, koji markira prediktore prekarnog položaja radno aktivnog stanovništva u Srbiji, Hrvatskoj i Nemačkoj.

Upućivanje na prediktore koji su u značajnoj korelaciji sa prekarnim položajem na tržištu rada govori ne samo o varijablama za koje možemo da kažemo da značajno povećavaju šansu da pojedinca postave u prekarni položaj, već dodatno dobijaju na značaju ukoliko imamo na umu posledice prekarnog položaja pojedinaca. Naime, prekarni rad je neretko opozit dostojanstvenom radu (dimenzije dostojanstvenog rada v. ILO, 2008), a pripadnici prekarijata mogu da beleže i (manju ili veću) socijalnu isključenost, relativno trajnog karaktera. Ne samo da prekarijatu nedostaju plaćeni odmori, bolovanja, odsustva, već i državne beneficije

zasnovane na građanskim pravima, kao i porodične ili lokalne mreže podrške (v. Wright, 2016). Naposletku, ukoliko govorimo o političkom ponašanju pojedinaca koji se nalaze u prekarnom položaju, još uvek je nedovoljno stručne literature koja bi ukazala na stabilnu vezu između ideološko-političkog opredeljenja i prekarnog položaja. Dok bi se sa jedne strane moglo očekivati da prekarijat bude nastrojen levim političkim usmerenjima, neretko smo svedoci da sa ekonomskom krizom neoliberalizma, političkom i krizom predstavničke demokratije nastaje plodno tle za socijalno-demagoški diskurs i posebno plodno tle za privlačenje prekarijata (v. Bakić, 2019).

Analiza pokazuje da je najveći udeo prekarijata u društvenoj strukturi posmatranih država zabeležen u Srbiji, a u pogledu prediktora prekarnosti u posmatrane tri zemlje postoje određene sličnosti, ali i razlike (uslovljene istorijskim razvojem kapitalističkih društvenih odnosa na perifernim pozicijama). Tako se u sve tri države starost ispitanika javlja kao bitna odrednica prekarnosti (mlađi ispitanici imaju veći rizik da se nađu u prekarnom položaju na tržištu rada), kao i organizaciona dimenzija prekarnosti (oni koji se nalaze na nižim nivoima hijerarhije u radnoj organizaciji i nemaju odgovornost u nagledanju rada drugih zaposlenih, nalaze se u većem riziku od prekarnosti). Odsustvo sindikalnog članstva takođe je bitna odrednica prekarnosti, s tim što je ovaj prediktor značajniji u Hrvatskoj i Srbiji nego u Nemačkoj, što donekle govori o tome da je sindikalna moć (koliko god mala bila) izraženija u srpskom i hrvatskom nego u nemačkom društvu. Veličina radne organizacije utiče na prekarnost u Srbiji i Hrvatskoj (prekarnost se vezuje pre za manje organizacije), dok u Nemačkoj ona nema uticaj, a u pogledu tipa vlasništva radne organizacije ovaj prediktor je značajan samo u Srbiji (ali on je uslovljen kontekstualnim faktorom zabrane zapošljavanja u javnom sektoru, te bi ga trebalo uzeti sa rezervom). Nemačka se izdvaja kao zemlja u kojoj je državljanstvo značajan prediktor prekarnosti – migrantski status značajno doprinosi prekarnosti u ovom društvu. Konačno, bitno je primetiti da je klasni položaj ispitanika značajan prediktor prekarnosti u sve tri države, ali da je on najviše izražen u hrvatskom društvu gde se u odnosu na NKV radnike gotovo svi ostali pripadnici hijerarhijski viših klasnih položaja nalaze u manjem riziku od prekarnosti.

Napomena

Ovaj rad predstavlja rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom i programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2023. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-47/2023-01) sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Literatura

- Bakić, J. (2019). *Evropska krajnja desnica 1945-2018*. Beograd: Clio.
- Bartlett, W., & Prica, I. (2016). Interdependence between Core and Peripheries of the European Economy: Secular Stagnation and Growth in the Western Balkans. *LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*, No. 104/2016.
- Bradaš, S. (2018). *Prekarna zaposlenost na tržištu rada Srbije*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.
- Bradaš, S., & Reljanović, M. (2019). *Indikatori dostojanstvenog rada u Srbiji: analiza normativnog okvira i prakse*. Beograd: FES.
- Brady, D., & Biegert, T. (2017). The rise of precarious employment in Germany, in: Kalleberg, Arne and Vallas, Steven. (ed.). *Precarious Work (Research in the Sociology of Work, Volume 31)*. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Broughton, A. et al. 2016. *Precarious Employment in Europe (Volume 1: Patterns, Trends and Policy Strategies)*. European Commission: Employment and social affairs.
- Butković, H. et al. 2016. *Nonstandard Work in Croatia: Challenges and Perspectives in Selected Sectors*. Zagreb: institut za razvoj i međunarodne odnose (IRMO).
- Crăciun, I. C. (2019). Perceptions of the Precarious Life: The Middle-Aged Precariat in Germany. *Positive Aging and Precarity. International Perspectives on Aging, Vol. 21*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14255-1_5
- Del Río-Casasola, A. (2021). Centre–Periphery in the EU-20: a classification based on factor analysis and cluster analysis. *Cambridge Journal of Economics*, 45(6), 1337–1360. <https://doi.org/10.1093/cje/beab041>
- Duell, N. (2004). *Defining and assessing precarious employment in Europe: a review of main studies and surveys*. Munich: ESOPE Project.
- Draženić, I., Kunovac, M., & Pripužić, D. (2018). Dynamics and determinants of emigration: the case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics*, 42(4), 415–447. <https://doi.org/10.3326/pse.42.4.3>
- ETUC & ETUI. (2019). *Benchmarking working Europe*. Brussels: ETUI.
- Gilroy, B., & Günthner, J. (2017). The German Precariat and the Role of Fundamental Security – Is the Unconditional Basic Income a Possible Solution for the Growing Precarity in Germany?. *Working Papers CIE*, No 109, Paderborn University, CIE Center for International Economics.
- Ilić, V. (2006). *Uporedni metod u sociologiji: Verlorene Jahre aus dem Leben eines Soziologen*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka.
- ILO. (2008). *Measuring decent work : tripartite meeting of experts on measurement of decent work*, 8–10 Sept. 2008 (TMEMDW/2008). Geneva: ILO.
- Keskin, E. (2020). Rising Tide of Precariat and Denizens in Neoliberal Capitalism: The Case of Germany. In V. Beck, H. Henning, & R. Lepenies. (Eds.), *Dimensions of Poverty. Philosophy and Poverty, Vol 2*. Springer, Cham.
- Kocka, J. (2016). *Capitalism A Short History*. Princeton, Woodstock: Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Lazić, M., & Pešić, J. (2012). *Making and Unmaking State Centred Capitalism in Serbia*. Beograd: ISI, Čigoja štampa.
- Mandić, S. (2015). Položaj Srbije u svetskom kapitalističkom sistemu. *Kultura*, 148, 80–101. <https://doi.org/10.5937/kultura1548080M>
- Marković, A. (2018). Prekarnost i migranti: prolazni izazov ili pretnja za sigurnosti

- stabilnost neoliberalizma. U Z. Lutovac & S. Mrđa (Ur.). *Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva*. Beograd: SSD, IDN, ISI Filozofski fakultet.
- Marković, A., & Jovanović-Ajzenhamer N. (2018). Klasično nasleđe savremenog fenomena: Veberovo shvatanje društvene stratifikacije i prekarijat. *Kultura polisa*, XV(37), 533–544.
- Marković, A. (2019). Prekarnost radnih uslova u Srbiji. U M. Lazić & S. Cvejić (Ur.). *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Marković, A. (2020). Prekarijat i neka pitanja društvene strukture i društvenih nejednakosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 39(2–3), 109–126. <https://doi.org/10.47152/ziksi2020237>
- Marković, A. (2022). Prekarijat i demokratija: teze za promišljanje. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(1), 55–74. <https://doi.org/10.47152/ziksi2022014>
- Matković, T. (2003). Zaposlenost u Hrvatskoj i izmjene radnog zakonodavstva. *Revija za socijalnu politiku*, 10(2), 255–262. <https://doi.org/10.3935/rsp.v10i2.136>
- Pešić, J. (2017). *Promena vrednosnih orijentacija u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske: politički i ekonomski liberalizam*. Beograd: ISI.
- Savanović, A. et al. (2021). *Radnici drugog reda: nestandardni rad u Srbiji*. Beograd: Platforma za teoriju i praksu društvenih dobara.
- Tomić, I. (2020). Reforme zakonske zaštite zaposlenja i ishodi na tržištu rada u Hrvatskoj. *Odabrani prijevodi*, 53/20, 1–35. <https://doi.org/10.3326/op.53>
- Trimikliniotis, N., & Fulas-Souroulla, M. (2013). Informalisation and Flexibilisation at Work: The Migrant Woman Precariat Speaks. In F. Anthias, M. Kontos, & M. Morokvasic-Müller (Eds.), *Paradoxes of Integration: Female Migrants in Europe. International Perspectives on Migration, vol 4*. Springer (ebook).
- Valerštajn, I. (2016). *Svetski sistem: kriza i naučnik*. Beograd: Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
- Weinberger-Vidovic, H., & Mara, I. (2015). *Free movement of workers, transitional arrangements and potential mobility from Croatia*. Wien: Verein Wiener Inst. für Internat. Wirtschaftsvergleiche (WIIW).
- Wright, E. O. (2016). Is the Precariat a Class?, *Global Labour Journal*, 7(2), 123–135. <https://doi.org/10.15173/glj.v7i2.2583>

Internet izvori:

- <https://www.europeansocialsurvey.org>
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_etgar/default/line?lang=en
- <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/atypical-employment-zr.html>
- <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/atypical-employment-zr.html>
- <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/etq-1991-2020.html>

Predictors of the Precarious Position of the Working Population in Serbia, Germany and Croatia: A Comparative Analysis*

Aleksandra Marković

Research Fellow, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia;
Postdoctoral Researcher, Aalborg University, Denmark

Precarious employment is a growing phenomenon in many countries, and it has significant economic, social, and political implications. The article examines the predictors of precarious employment in Serbia, Germany, and Croatia using data from the IX round European Social Survey. The study employs a comparative analysis approach, drawing on the world-systems theory, to identify the underlying factors that contribute to the precarious position of the working population in these three countries. While certain predictors, such as age, appear to be important determinants of precariousness in all three countries, there are also differences that reflect the historical development of capitalist social relations in peripheral positions. Additionally, the organizational dimension of precariousness was found to be an important predictor of precarious employment in all three countries. On the other hand, while the absence of trade union membership, the size of the work organization, and citizenship are identified as statistically significant predictors of precarious employment, these factors do not consistently predict precariousness across all observed countries.

KEYWORDS: precariat / precarious employment / Serbia / Germany / Croatia / European Social Survey (ESS)

RECEIVED: April 4, 2023

REVISION RECEIVED: April 23, 2023

ACCEPTED: April 29, 2023

---

* Predloženo citiranje: Marković, A. (2023). Prediktori prekarnog položaja radno aktivnog stanovništva Srbije, Hrvatske i Nemačke. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(1), 21–40. <https://doi.org/10.47152/ziksi2023012>

©2023 by author(s)

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).